

نرم افزارهای کتابخانه‌ای ایران

○ عبدالرضا نوروزی چاکلی

عضو هیأت علمی دانشگاه شاهد

و دانشجوی دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی

مهمترین دلایلی باشند که متخصصان اطلاع‌رسانی را وادار به انجام تحقیقات در این حوزه و در نتیجه نیز عرضه چنین منابعی می‌نماید:

(۱) آشنا نمودن کتابداران با نحوه ورود، ثبت و ذخیره داده‌ها در نرم‌افزارهای مختلف

(۲) آشنا نمودن کتابداران با نحوه بازیابی در پایگاه‌های داده‌های مختلف

(۳) آشنا نمودن کتابداران با ساختار پایگاه‌های طراحی شده توسط این نرم‌افزارها

(۴) افزایش آگاهی متخصصان مؤسسات تولیدکننده این نرم‌افزارها نسبت به قابلیت‌های سایر نرم‌افزارهای موجود و توجه به نقاط ضعف و قوت و استفاده از تجارب یکدیگر و در نتیجه توسعه روزافزون

قابلیت‌های آنها در جهت کمک به پیشرفت بیشتر کتابخانه‌ها

(۵) افزایش دانش کتابداران در شناخت قابلیت‌های این نرم‌افزارها و کمک در تصمیم‌گیری صحیح جهت انتخاب نرم‌افزار مناسب با توجه به نیازها و ویژگی‌های خاص کتابخانه متبوع

این عوامل و پاره‌ای موارد دیگر که در رده‌های بعدی قرار دارند، ضرورت انجام چنین تحقیقاتی را انکارناپذیر ساخته‌اند. شاید انجام این تحقیقات، پاسخ‌های مناسبی درخصوص بسیاری از سوالات و رفع ابهاماتمان ارائه نماید. مثلاً یکی از پرسش‌هایی که ذهن هر کتابدار علاقه‌مندی را به خود مشغول می‌سازد، دانستن دلیل پیشرفت روزافزون نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای بخش خصوصی و عدم توسعه نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای بخش دولتی کشور، آن هم در مراکزی همچون سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی و مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران که تا حد بسیاری نیز وظیفه حمایت از طرح‌های نوین کتابخانه‌ای و ملی را برعهده دارند، می‌باشد.

○ محمدحسین دیانی؛ محمدرضا

داورپناه، مفاهیم و روش‌های ذخیره و بازیابی

اطلاعات در نظام‌های کامپیوتری

کتابخانه‌های ایران، مشهد: دانشگاه

فردوسی، چاپ دوم، ۱۳۸۱، ۱۶۱ صفحه،

فارسی، رقعی، شمیز.

علی‌رغم اینکه حدود ۱۵ سال از ورود و استفاده نرم‌افزار کتابخانه‌ای CDS-ISIS یونسکو و در پی آن نیز طراحی و گسترش نرم‌افزارهای پارس آدرخش، نوسا، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران و کاوش در عرصه کتابخانه‌های کشور سپری شده است، اما هنوز تعداد منابعی که به بحث، تحلیل و بررسی ویژگی‌های این نرم‌افزارها پرداخته و راهنمایی‌های لازم را به

علاقه‌مندان در برداشته باشد، بسیار نادر است. این در حالی است که در طی سال‌های اخیر هرگونه توسعه در این نرم‌افزارها پیامدهای مثبتی را نیز در کتابخانه‌ها در برداشته و روزه‌های نوینی را فراسوی مسیر کتابخانه‌ها جلوه‌گر ساخته است. این در نتیجه ارتباط تنگاتنگ و احساس نیاز متقابلی است که بین متخصصان اطلاع‌رسانی و کامپیوتر ایجاد شده و سیر پیشرفت کتابخانه‌های کشور را با سرعت بیشتری افزایش داده است. هرچند که این رابطه متقابل در آن سوی مرزها، بسیار پیشتر حادث شده و کتابخانه‌های این کشورها را دچار تغییرات شگرفی نموده است؛ بر همین اساس در میان پژوهش‌های انجام شده متخصصان این کشورها نیز مطالعات و تحقیقات بسیاری اعم از پایان‌نامه‌ها، طرح‌های پژوهشی و گزارش‌ها درخصوص بررسی و کارکرد و نقاط قوت و ضعف و ویژگی‌های نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای به چشم می‌خورد که همگی این موارد نشان از بلوغ فکری اطلاع‌رسانی در این ممالک دارد. شاید موارد ذیل جزء

در حالی که نرم‌افزار CDS-ISIS که از محصولات یک سازمان غیرانتفاعی است، کتابخانه‌های بسیاری از کشورهای جهان سوم را با تغییرات عظیمی روبرو ساخته و خود نیز همواره باتوجه به نیازهای جدید این کتابخانه‌ها سازگار شده و تغییرات لازم را در خود ایجاد نموده است، اما تاکنون هیچ‌گونه پژوهشی در این خصوص به انجام نرسیده و بر همین اساس پاسخ صحیح و مناسبی نیز به این سؤال مهم داده نشده است. یکی از کتاب‌ها و شاید تنها کتابی که مستقیماً به بررسی تعدادی از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای کشور می‌پردازد کتاب مفاهیم و روش‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات در نظام‌های کامپیوتری کتابخانه‌های ایران می‌باشد.

چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۷۸ و چاپ دوم آن در سال ۱۳۸۱ منتشر شده و هم‌اکنون در اختیار کتابداران و کتابخانه‌ها قرار دارد. دکتر محمدحسین دینانی دکتر علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی از کشور ایالات متحده که سالها به تدریس در گروه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه‌های شهید چمران اهواز اشتغال داشته‌اند، هم‌اکنون با درجه استادی در دانشگاه فردوسی مشهد به تدریس می‌پردازند. نامبرده آثار فراوانی در قالب کتاب و مقاله به جامعه کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران ارائه کرده‌اند. همچنین دیگر مؤلف محترم دکتر محمدرضا داوودپناه استادیار دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشند. نامبرده نیز دارای دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی از کشور هندوستان است و هم‌اکنون در دانشگاه فردوسی به تدریس اشتغال دارد. او مطالعات و آثاری را درخصوص منابع مرجع، جست و جوی پیوسته و بسیاری از حوزه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی عرضه کرده‌اند.

سطح کتاب مناسب دانشجویان کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی که علاقه‌مند به کسب اطلاعاتی درخصوص نحوه استفاده از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای رایج در کشور هستند می‌باشد، و عمده منابع مورد استفاده آن نیز راهنماهای این نرم‌افزارها بوده‌اند. همچنین از دیگر نکات مورد توجه درخصوص منابع کتاب، استفاده از کتاب‌ها و مقالات ذخیره و بازیابی اطلاعات که دارای نگرش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی هستند، می‌باشد.

این کتاب در سه بخش تنظیم گردیده و هدف اصلی این بخش‌ها آشنا نمودن کتابداران با مفاهیم عمومی و کاربردی ذخیره و بازیابی اطلاعات در پایگاه‌های داده‌ها و همچنین نگاهی کلی به امکانات ذخیره و بازیابی در نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای CDS-ISIS، نوسا، پارس آذرخش، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران و کاوش و شناخت گزینه‌ها و کارکردهای هریک می‌باشد. در این میان مفاهیم عمومی و کاربردی ذخیره و بازیابی اطلاعات، بیش از سایر بخش‌ها موردتوجه مؤلفان محترم این کتاب قرار داشته است. شاید مهمترین دلیل آن، کاربرد این

مفاهیم در اکثر پایگاه‌های اطلاعاتی و ضرورت شناخت و تسلط هر کتابدار نسبت به این مبادی می‌باشد. بر این اساس در بخش اول به تفهیم مباحثی همچون نویسه، منطقه، داده، اطلاع و انواع مناطق پرداخته است و در ادامه نیز انواع بایگانی، فنون جستجو و عملگرهای منطقی، انواع پایگاه‌ها و انواع کاربران و نظام‌های رایانه‌ای را موردتوجه قرار می‌دهد. از نکات قوت این بخش می‌توان به بیان مطالب، آن با نگاهی خاص اشاره کرد. برای روشن‌تر شدن مطلب لازم به ذکر است که هرچند منابع مختلفی در بازار نشر درخصوص تفهیم مفاهیم ذخیره و بازیابی و پایگاه‌های داده‌ها وجود دارد که عموماً توسط متخصصان رایانه تهیه یا ترجمه شده‌اند، اما این کتاب با نگاهی کتابدارانه و باتوجه به نوع نیاز کتابداران که همان استفاده از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای موجود می‌باشد، مباحث فوق را مدنظر قرار داده‌است. همچنین سادگی بیان و استفاده از جداول و تصاویر مناسب در شناخت بهتر این مفاهیم توسط خوانندگان بسیار مناسب است. باتوجه به این موارد و اطلاعات ارائه شده می‌توان چنین نتیجه گرفت که مطالب مندرج در این بخش عمده‌تاً برای کسانی که در آغاز راه آشنایی با مفاهیم ذخیره و بازیابی قرار دارند و به دنبال منبعی برای کسب اطلاعات مختصر و مفید در این خصوص هستند بسیار مناسب است و به عنوان یک کتاب پایه محسوب می‌شود. اما در مقابل برای آن دسته از کتابدارانی که جویای اطلاعات تکمیلی در این حوزه هستند، تنها اطلاعات پایه را ارائه می‌کند. از دیگر نکات قابل توجه در این بخش، ارائه ترجمه فارسی بسیاری از کلمات حوزه رایانه است. تعداد زیادی از این واژه‌ها استفاده عام‌تری دارند و عمده خوانندگان در متون رایانه‌ای مختلف با آنها برخورد داشته‌اند. بر همین اساس این واژه‌ها مفهوم خاصی را در ذهن آنها تداعی می‌کنند. اما تعدادی از این واژه‌ها که استفاده خاص‌تری دارند و عمده‌تاً کاربرد آنها در حوزه پایگاه‌های داده‌ای است، خواننده را وادار به کنکاش بیشتر و مراجعه به بانک واژگان کتاب می‌کند. اما به عنوان جمع‌بندی باید اذعان داشت که مطالب این بخش پراستفاده‌ترین مباحث حوزه ذخیره و بازیابی اطلاعات را داراست و بین اکثر کتابداران نیز کاربردی عام و بنیادی دارد. بدین ترتیب منبعی مناسب جهت ایجاد زیرساخت اولیه و فراهم‌سازی زمینه‌های لازم برای انجام مطالعات بعدی در بین کتابداران و اطلاع‌رسانان به شمار می‌رود.

بخش دوم کتاب، نرم‌افزار CDS-ISIS یونسکو را مورد بررسی قرار می‌دهد. این بررسی بیشتر از جنبه‌هایی همچون معرفی تاریخچه و سیر تحول، اجرای برنامه، کلیدها، گزینه‌ها و پیغام‌های نرم‌افزار، خدمات ثبت و بازیابی داده‌ها و تعدادی از قابلیت‌های دیگر از جمله تصحیح داده‌ها، دریافت خروجی و نظام امانت است. نظم مطالب ارائه شده در این بخش براساس برنامه CDS-ISIS و مطابق کارکردهای آن می‌باشد و منبع بسیار مناسبی برای کلیه

کسانی که جویای کتابی که حاوی اطلاعات مختصر و مفید درخصوص معرفی امکانات این نرم‌افزار هستند، محسوب می‌شود. همچنین از آنجایی که این نرم‌افزار زیرساخت بسیاری از نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای کشور، همچون پارس آذرخش، نوسا، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران و سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی است و این نرم‌افزارها نیز در سطح وسیعی مورد استفاده کتابداران کشور قرار دارند، لذا مطالعه این بخش می‌تواند اطلاعات بسیار مفیدی را در اختیار آنان قرار دهد.

همانطور که پیشتر اشاره شد بخش سوم کتاب به معرفی نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای فارسی می‌پردازد.

در این بخش که فصل‌های ششم تا دهم کتاب را در بردارد، هر فصل به معرفی یک نرم‌افزار پرداخته و همانطوری که توسط مؤلفان محترم این کتاب نیز اشاره گردیده عمده مباحث این فصول براساس راهنمای این نرم‌افزارها گردآوری و تنظیم شده است. در فصل ششم، به نرم‌افزار نوسا که یکی از نرم‌افزارهایی است که براساس نرم‌افزار CDS-ISIS گسترش یافته، پرداخته است. نحوه ارائه مطالب به صورت دستنامه‌ای است و عمده‌ترین مسائلی را که ممکن است از زمان اجرای برنامه تا ورود و تصحیح داده‌ها و جست‌وجو و بازیابی اطلاعات با آن روبرو شود، در بردارد. ذکر مثال‌های روشن از گزینه‌های برنامه و رکوردها از خصوصیات این قسمت است. از آنجایی که این نرم‌افزار هم اکنون در اکثر کتابخانه‌های تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مورد استفاده است، مطالب ارائه شده درخصوص آن برای کتابداران این کتابخانه‌ها، منبع سودمندی به شمار می‌رود.

فصل هفتم کتاب به نرم‌افزار جامع پارس آذرخش می‌پردازد. این نرم‌افزار نیز یکی دیگر از نرم‌افزارهایی است که براساس نرم‌افزار CDS-ISIS یونسکو گسترش یافته است. مباحث این فصل نیز حالت دستنامه‌ای دارد و علاقه‌مندان می‌توانند هنگام کار با این نرم‌افزار به صورت گام به گام از مطالب این بخش استفاده کنند. در ادامه پس از ذکر کلیاتی درخصوص انواع خدمات این نرم‌افزار به معرفی امکانات مندرج در گزینه‌های ورود و بازیابی اطلاعات می‌پردازد و با ارائه نمونه‌ای از کاربرگه ورود اطلاعات و صفحه گسترده جست‌وجو، سعی در بیان بهتر مطالب دارد. استفاده از تصاویر و مثال‌های روشن از خصوصیات این فصل است و آن را تبدیل به یک دستنامه علمی ساده برای کار با نرم‌افزار پارس آذرخش نموده است. از آنجایی که این نرم‌افزار هم‌اکنون در سطح وسیعی از کتابخانه‌های دانشگاهی، تخصصی کشور و همچنین کتابخانه‌های ملی و استان قس رضوی که هرکدام دارای نیازها و منابع متنوعی هستند، مورد استفاده قرار می‌گیرد، به عنوان یک منبع سودمند برای کتابداران این کتابخانه‌ها به شمار می‌رود. همچنین از آنجایی که پایگاه‌های تخصصی عمده‌ای که در کتابخانه‌های سطح کشور کاربرد عام دارند و توسط کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران عرضه می‌شوند، همچون پایگاه‌های کتابشناسی ملی ایران و پایگاه نمایه مقالات

فرهنگی موجود در مطبوعات ایران مطالعه این فصل، خصوصاً در مباحث مربوط به نخستین جست‌وجو، برای کلیه کتابداران و مراجعان مفید خواهد بود.

فصل هشتم کتاب، نرم‌افزار مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران را مورد نظر قرار داده و پس از ذکر نحوه اجرای برنامه باز هم به معرفی نحوه ورود، تصحیح و بازیابی اطلاعات و ارائه نمونه‌هایی از کار برگه‌های فارسی و لاتین مورد استفاده در این نرم‌افزار پرداخته است. معرفی این نرم‌افزار در مقایسه با سایر نرم‌افزارهای اشاره شده در حد محدودتر و مختصرتری انجام شده است و پس از ذکر مطالب بسیار کلی از بیان کارکردهای خاص‌تر گزینه‌های برنامه خودداری شده است.

فصل نهم کتاب نیز به معرفی نرم‌افزار فارسی CDS-ISIS که در سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران مورد استفاده قرار می‌گیرد، اختصاص دارد. در معرفی این نرم‌افزار نیز به ارائه اطلاعاتی بسیار مختصر در زمینه اجرا، ورود، تصحیح و بازیابی اطلاعات در این برنامه بسنده شده و برای بیان مطالب از مثال‌هایی نیز استفاده شده است.

اما آخرین فصل کتاب به نرم‌افزار کاوش که از محصولات شرکت مهندسی پویا کاوش و دارای ساختاری متفاوت از نرم‌افزارهای قبلی است، اختصاص دارد. مطالب ذکر شده حول محور اجرای برنامه، ورود تصحیح و بازیابی اطلاعات، انواع خروجی‌های برنامه و کلیدها و گزینه‌های آن می‌باشد. از آنجایی که این نرم‌افزار در سطح وسیعی از کتابخانه‌های عمومی کشور، مورد استفاده قرار گرفته است بنابراین مطالعه این قسمت که بسیار ساده و روان نیز بیان شده است، به کتابداران این کتابخانه‌ها توصیه می‌گردد. همچنین از آنجایی که طراحان این نرم‌افزار از نگاهی دیگر به طراحی این نرم‌افزار پرداخته‌اند، جهت آگاهی از ساختار آنها، مطالعه این فصل به همه کتابدارانی که سایر نرم‌افزارها را مورد استفاده قرار می‌دهند نیز مطلوب خواهد بود.

اگر بخواهیم نگاهی به دیگر آثار منتشر شده درخصوص ذخیره و بازیابی اطلاعات بیفکنیم عمده این آثار در قالب پژوهش‌هایی که به صورت پایان نامه، طرح پژوهشی می‌باشند که نهایتاً به صورت مقاله در دسترس علاقه‌مندان قرار داده شده‌اند. معمولاً این پژوهش‌ها قابلیت‌های موجود و ویژگی‌های ایده‌آل نرم‌افزارهای موجود را مدنظر داشته و به مقایسه آنها با یکدیگر می‌پردازد. شاید علاوه بر کتاب حاضر تنها کتابی که به مباحث ذخیره و بازیابی اطلاعات پرداخته است کتاب مفاهیم ذخیره و بازیابی اطلاعات اثر میراندالی پائو و ترجمه دکتر رحمت‌الله فتاحی و دکتر اسدالله آزاد باشد که توسط انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد منتشر شده است. این کتاب گرچه به معرفی نرم‌افزارهای کتابخانه‌های ایران نمی‌پردازد اما کتابی جامع و پایه، درخصوص مفاهیم بنیادی ذخیره و بازیابی اطلاعات محسوب می‌شود. البته لازم به ذکر است که کتاب مزبور پیشتر توسط نگارنده این سطور در شماره ۵۹-۵۸ همین نشریه معرفی و بررسی شده است.

